

Освітній процес в мультикультурній спільноті (на матеріалі Слобожанщини ХІХ ст.)

Сьогодення нам дарує спільне формування європейського простору, передмовою якого є, з одного боку, комунікативна компетентність, а з іншого — відсутність будь-яких відносин примусу та тиску на учасників дискурсу. У цьому зв'язку питання про освіту та виховання у ХХІ столітті справедливо спрямовується до філософії. Такий підхід розкриває нові обрії педагогічної науки, зокрема дозволяє у сучасних контекстах розглянути традиційні мультикультурні угруповання та спільноти, які формують культурний ландшафт Слобожанщини.

Філософське осмислення ідей виховання на Слобожанщині розпочинається з діяльності заснованого у 1726 р. Харківського Колегіуму, котрий зробився центром освіти на Слобідській Україні, немов її духовною Академією. З Харківського Колегіуму вийшло багато славетних в історії просвіти діячів, як письменник Гнедич, російський історик Каченовський, перший російський клініцист професор Базилевич, біограф Г. С. Сковороди М. Ів. Ковалинський та інші. Серед ректорів, префектів та учителів колегіума — Г. С. Сковорода, Шванський, Прокопович, котрі, за думкою В. Н. Каразіна, могли б зайняти поважне місце між самими славними вченими німецькими. Система освіти в Колегіумі ґрунтувалась на синтезі греко-візантійської, давньоруської та західноєвропейської традицій і відповідала єдиній освітянській парадигмі, що відбудовувалася на українському культурному просторі. Особливу увагу приділялося вивченню мов: слав'янської, грецької, латинської, французької і німецької, що диктувалося необхідністю перекладу літератури, ознайомлення з духовною спадщиною минулого, сучасною західноєвропейською літературою. Це сприяло розвитку освіти, яка б відповідала вимогам часу, відродженню, переосмисленню й розвитку власної духовної культури з її традиціями і системою цінностей. Для обґрунтування своїх поглядів звертаються до античних традицій, оскільки, якщо скористатися висловом Є. Гуссерля, Греція є місцем народження Духовної Європи. Не дивно, що саме туди й спрямовують свій погляд українські діячі в пошуках початку історії вітчизняної культури, освіти, філософії тощо. Слід зазначити, що в Древній Греції вперше в історії філософії була створена теорія виховання, що ґрунтувалась на принципах гармонії і всебічного розвитку особистості (Платон, Арістотель, Анаксімен). З арістотелівським ідеалом домобудування — типу господарювання, спрямованого

на забезпечення гармонії людини зі світом, співзвучні розміркування Г. С. Сковороди. Головний принцип з арсеналу античних педагогічних систем, що знайшов свій творчий розвиток у педагогічній теорії просвітителя Слобідської України, полягає у розумінні освіти як пізнання духовних законів життя. У ряді творів Г.Сковорода стверджує, що світ в усі часи скеровується всесвітнім розумом, якому людство надає різні імена — Бог, Дух, Істина. Саме з цим всесвітнім початком і слід якомога раніше знайомити молодь. Педагогічна теорія й практика просвітителя перш за все зосереджені на цьому завданні.

Можна сказати, що комунікативна філософія з одного боку є інституціолізованою філософською практикою побудування й перегляду філософської традиції, «яка запропонувала своє бачення фундаментальних проблем людського буття в його соціальних та особистісних вимірах, заломлюваних крізь призму проблеми комунікації, інтерсуб'єктивності» [див. 9, с. 5], з іншого — як практична філософія бере участь у формуванні певних епох, соціумів, спільнот тощо. Разом з цим комунікативна філософія дозволяє реконструювати виховні і освітні процеси у різних історичних епохах.

Освітню комунікацію можна представити як зустріч, що має культурно-антропологічне значення, сприяє пробудженню та як автоматичний процес породження смислів, де структурними елементами є інформація, повідомлення, розуміння. Перші спроби представити комунікацію як зустріч робить М. Бубер. Він визначив, що життя людини може відбуватися лише у спільноті, в істотному зв'язку з Ти. Де «Ти» розуміється ним як справжня самостійна реальність, для демонстрації якої й вводить поняття «зустріч». У взаємопов'язаній зустрічі Я і Ти, за Бубером, і полягає життя: «все справжнє життя — зустріч» [10, с. 81]. Поняття зустрічі набуває свого теоретичного насичення у Н.Когартена, який наполягає на тому, що «зустріч людини з людиною є ядром людської екзистенції». До цього поняття звертається і К.Льовіт, трансформуючи його у таке питання — чи є кожна зустріч з іншою людиною справжньою зустріччю. Свої дефініції поняття зустрічі представили Г.Гвардіні (зустріч з ситуацією), Літт (зустріч з минулим, культурою, духовною реальністю), Х.Кун (зустріч з буттям), Штайнбюхельс (зустріч з Богом), К.Барт (зустріч як форма спів-буття), Ф.Шульц (зустріч як психо-реактивний фактор розладу), Е.Ротен (виховання як зустріч) та ін. [Див. 4, с. 161–167]. Поняття зустрічі є центральною темою філософських розміркувань та педагогічних розвідок Отто Фрідріха Больнова. Він пише, що «поняття зустрічі стосується будь-якої царини людського буття, а надто — педагогічної, де це поняття промовляють майже побожним тоном» [Див. 4, с. 157]. Звичайно, поняття зустрічі є надзвичайно важливим для дослідників, які вивчають історичні еволюції і способи функціонування со-

ціуму, культури, життєвого світу людини. В контексті нашої теми мова йде про зустріч, перш за все як інструмент позитивних — освітніх, виховних, просвітницьких практик.

Оскільки ситуація зустрічі — це універсальна модель різних соціокультурних практик людини, то доцільність використання її у якості ключового концепту освітньо-виховних практик не викликає сумніву. Осмислення «виховання як зустрічі» набуває у Е.Роттена. Дослідник розрізняє сім різновидів зустрічі: зустріч духовних поривань дитини з живими елементами навколишнього світу; зустріч керівника з підлеглими; сильного зі слабким; зустріч між батьками; зустріч людських внутрішніх сил із самою людиною; зустріч з поганим; зустріч з новим; зустріч зі створеним світом [див. 4, с. 166]. Сумнів щодо дієвості педагогіки, однобічно орієнтованої виключно на класичні уявлення про виховання виказує Р.Гвардіні. Він вважає, що класична педагогіка залишає за межами свого бачення найголовніше — той факт, що конкретна людина має справу з конкретними речами і перебуває у конкретній ситуації, яку вона мусить розуміти й долати [див. 4, с. 162]. Отже, принципом, провідною ідеєю організації освітньо-виховного процесу повинна стати ідея зустрічі, або комунікативної дії. Поняття комунікативної дії набуває теоретичного визначення у праці Габермаса «Теорія комунікативної дії» [див. 5, с. 91]. Особливою формою комунікативної дії постає дискурс. Слід визначити, що «в комунікативній дії смисловий зміст мовних висловлювань, а також нормативний зміст оціночних вимог функціонують як задані на фундаменті наочності життєвого світу, то в дискурсі вони стають темою для обговорення, кінцевою метою якого є досягнення істинного консенсусу між учасниками дискурсу» [6, с. 37]. Виходячи з того, що у комунікативній дії координація взаємодії здійснюється шляхом досягнення взаєморозуміння, тобто шляхом мовної комунікації, можна сказати, що засадничим принципом освіти і виховання є комунікація. Саме комунікація у освітньо-виховних практиках дозволяє відірватися від традиційних стереотипів структури і змісту навчальних планів та перейти до таких методів і форм навчання та виховання, які створюють умови для вільного саморозвитку як студента, так і викладача.

Якщо в Античності освіта та виховання були невіддільними від місця проживання людини, то у добу Середньовіччя відбувається відділення школи від домівки, що віддзеркалюється у конституванні специфічного освітнього простору, де відбувається вторинна соціалізація людини. З цим тісно пов'язана педагогізація виховання, тобто виокремлення останнього в окремій соціальній системі. Можна сказати, що в цей час закладається сучасна система освіти. Також з виникненням університету по-новому структурується простір, який пов'язаний з високою

концентрацією інновацій. Отже, університети створюють свій культурно-освітній простір, де відбувається соціально-культурний прорив. Однак, в домодерну добу домінує комунікація як зустріч, що в свою чергу визначає педагогічну діяльність як настановну, а сам освітній процес характеризується випадковістю. Освітній простір домодерного зразка можна розуміти з одного боку як мікропростір, а з іншого він є екстротериторіальним. Показовою в цьому сенсі є освітня ситуація, що склалася на Слобожанщині у XVII–XVIII ст. Протягом цього періоду основними провідниками освіти були мандрівні дячки, які своїм перебуванням позначали освітні місця. Започатковану мандрівними вчителями (одним із найбільш славетних освітніх мандрівників був Г. С. Сковорода) традицію можна визначити як особистісно забарвлений різновид освітньої комунікації, який цілковито базується на авторитеті вчителя. Послугуючись термінологією О. Ф. Больнова цей різновид освітньої комунікації можна визначити як екзистенційну зустріч. Слід сказати, що на зламі домодерної культури і становлення раннього модерну на Слобожанщині велику роль відіграли так звані народні школи. За підрахунками історика Д. І. Багалія у 1732 році на Слобожанщині було приблизно 129 таких шкіл [3, с. 23]. З відкриттям Харківського колегіуму, а згодом Університету змінюється освітня ситуація у регіоні. Так, у XIX ст. на Слобожанщині формується академічна спільнота діяльності якої орієнтується на взаєморозуміння, що принципово змінює взаємовідносини між студентами і викладачами. Зауважимо, що відносини між тими хто навчає і тими хто навчається знаходяться у глибинному зв'язку з рівнем розвитку духовного виробництва. Адже, чим на більш низькому рівні знаходиться духовне виробництво, тим асиметричнішою є педагогічна дія; чим комунікація стає більш симетричною, і якщо у природничих науках важко досягти цієї симетрії, то філософія показує можливості досягнення симетрії за принципом комунікативно відкритої спільноти. «Ідеальна комунікативна спільнота, звісно ж, не існує реально, проте кожен, хто аргументує серйозним чином, не може не звертатися до ідеальної спільноти аргументуючи; він повинен передбачати своє існування контрфактично, хоче він цього чи ні» [2, с. 49–50]. Контрфактичні умови ідеальної комунікативної спільноти Габермас розуміє як обов'язкові умови змінення комунікативних практик академічної спільноти. Харківський університет XIX ст. демонструє яскраву палітру інноваційних комунікативних практик, серед яких актові промови, як практика тематичного дискурсу, професійні дискурси в межах щойно створених наукових товариств, й навіть конфесійні дискурси у межах Біблійного товариства. Щодо специфіки суб'єкта дискурсу, то можна визначити індивідуальні (написання твору) групові (в рамках професійного співтовариства), колективні (філософія навчального плану), загально-університетські (ак-

тові промови), загальносупільні (політичний дискурс) тощо.

Саме тому суб'єктивна свобода академічної спільноти визначається відсутністю будь-якого примусу. Завдяки розробленості універсального змісту поняття комунікація (насамперед праці К.-О.Апеля, Ю.Габермаса) для дослідників освітнього простору та процесу відкривається можливість зрозуміти, що освіта існує не лише для вибраних, а для всіх, також жодна освітня справа неможлива без її публічного обговорення. Але саме комунікація, щоб бути універсальною, мусить бути самосвідомою, аргументованою та раціонально обґрунтованою.

Література:

1. Апель К.-О. Киевские лекции / Апель К.-О — К. : «Стилос». — 52 с.
2. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності / Апель К.-О., Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. К. : Либідь, 1996. — С. 46–59.
3. Багале́й Д.И., Опыт истории Харьковского университета / по неизданным материалам / Багале́й Д.И. — Харьков: Тип. и лит. Зильберга, 1894. — Т. 1 — 1204 с.
4. Больнов О. Ф. Зустріч / Больнов О. Ф., Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. К. : Либідь, 1996. — С. 157–170.
5. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / Єрмоленко А.М. — К. : Лібра, 1999. — 488 с.
6. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / [Аболіна Т.Г., Єрмоленко А.М., Кисельова О.О., Малахов В.А.]. — К. : Стилос, 1997. — 243 с.
7. Лук'янець В.С. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури : Монографія / Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. — К., 2000. — 304 с. — Бібліогр. : с. 292–301.
8. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Ситниченко Л.А. — К. : Либідь, 1996. — 176 с.
9. Ситниченко Л.А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии (критический анализ) / Ситниченко Л.А. — Киев: Наукова думка, 1990. — 109 с.
10. Buber M. Ich und Du // Schriften fur Philosophia / Buber M. — Munchen, 1962. — S. 77–171.